

Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés hadügyi rendeletei

1590 márciusában a Porta tizenhárom évi háborúskodás után békét kötött a perzsa sahhal. A birodalom belső békéje azonban – úgy tűnt – éppen ekkor bomlott fel, hiszen Észak-Afrikától Anatólián át egészen Isztambulig egymást érték a zavargások, lázadások. Az oszmán vezetőknek mindezekén túl súlyos külpolitikai helyzettel is szembe kellett nézniük: fennállt a veszélye annak, hogy Lengyelország osztrák Habsburg, míg a Francia Királyság spanyol befolyás alá kerül, s ezáltal az európai hatalmi viszonyok az Oszmán Birodalom számára kedvezőtlen irányba fordulnak.¹ Isztambulban a keresztény hatalmak diplomatái 1590 táján úgy vélték, hogy a szultán II. Fülöp spanyol király állama ellen kezdeményez tengeri háborút.² Háromévi bizonytalanság, kivárás és belpolitikai küzdelem után III. Murád engedve a „ruméliai” vagy „nyugati lobb” befolyásának 1593 nyarán – Dervis vagy Telli Haszán boszniai beglerbég sziszeki vereségét követően – haderejét a magyarországi hadszíntér felé irányította.³ A Titkos Tanács egyik, 1594-ben készített szakvéleménye szerint a prágai udvart felkészületlenül érte e támadás: a végházak majd mindegyike romos állapotú volt, nem volt hadfelszerelés és élelem, a zsoldosok egy része vagy majd éhen halt vagy megszökött, a szolgálatban maradtak inkább hasonlítottak koldusokhoz mint katonákhoz, az Udvari Kamara pedig kimerült, ugyanis az az összeg,⁴ ame-

¹ Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. 399. (a továbbiakban: Fodor); Vö. Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 63–64. (a továbbiakban: Tóth)

² Bővebben: Fodor Pál: Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben. In: Fodor 217–342.

³ Vö. Fodor 403–404.; Tóth 63–81.

⁴ Az 1582-ben összehívott birodalmi gyűlésen a rendek jóváhagytak 40 Römermonatnyi Türkenhülftet a következő öt évre, valamint török elleni háború esetére még tíz Römermonatot. Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. 96. (a továbbiakban: Heischmann) A „Römermonat” („római hónap”) 4000 lovas (fejenként 12 rajnai forint) és 20000 gyalogos (fejenként 4 rajnai forint) egyhavi zsoldját jelentette, amely összesen 128 000 rajnai forintot tett ki. Ebből az összegből 1576-ban már csak közel a fele folyt be, mintegy 60–70 000 rajnai forint. Ezt az adót egy meghatározott területről egy bizonyos – előre megállapított – adókvóta alapján gyűjtötték be. A pénzt kijelölt gyűjtőhelyen (Augsburgban, Frankfurtban, Nürnbergben, Regensburgban és Lipszében) kellett befizetni a birodalmi fizetőmesteri (Pfennigmeister) hivatalba, évi két részletben: Keresztelő Szent János születése napján azaz június 24-én és Jézus Krisztus születése napján azaz december 25-én. A birodalom 10 körzete (Kreis) közül kettő mentesült a fizetés alól: Burgundia mint a spanyol korona birtoka menteséget élvezett; az osztrák körzet szintén nem fizetett, mert lakói más formában vették ki részüket a török elleni harcból. Vö. Wölflinger Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. Szeged, 1994. Documenta Historica, 15. (a továbbiakban: Wölflinger); Heischmann 56–57., 59–61. és 63.; Szekfű Gyula: Magyar történet. III. Budapest, 1935. 138–146. (a továbbiakban: Szekfű) 138–146.; Sinkovics István: A három országrész igazgatása. In: Magyarország története 1526–1686. Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál. Szerkesztő: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987. I. kötet, 429–430.; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichsarchiv. Mainzer Erzkanzlerarchiv, Reichstagsakten. 91. Fasc., 3. 6. §. Ma-

lyet ezen költségek fedezésére megelőlegezhettek, már elfogyott. A fenti jelentés összeállítója vagy összeállítói szerint a császár országait csak egy – késedelem nélkül összehívott – birodalmi gyűlésen jóváhagyott segély menthetné meg a teljes pusztulástól.⁵

Az uralkodónak és tanácsadóinak azonban korántsem volt egyszerű meggyőznie az egyre kevesebb érdeklődést mutató rendeket a töröksegély szükségességéről. A császár előjoga a 16. századra már csak a birodalmi gyűlés összehívására, felosztatására, illetve döntéseinek kihirdetésére korlátozódott, melyekhez a választófejedelmek előzetes beleegyezése kellett.⁶ A rendek önkéntes hozzájárulásának elnyeréséhez az uralkodó kezében az egyedüli befolyásoló eszköz a előterjesztés (proposíció) maradt. Ezért az előterjesztésnek minden lehetséges és politikailag átgondolt megfontolást magába kellett foglalnia.⁷ Az Augsburgi Vallásbéke és a harmincéves háború közötti időszak birodalmi gyűléseinek tárgyalási rendjében az első, kiemelt helyet a töröksegély foglalta el.⁸ A proposíciónak szemléletes képet kellett festenie azokról a katonai és pénzügyi nehézségekről, amellyel a császári politikának szembe kellett néznie a magyarországi végeken. Az uralkodó igyekezett minden – elsődlegesen emocionális – eszközt kihasználni azért, hogy a birodalom a rendek beleegyezését elnyerje az egyre növekvő kiadások fedezésére.⁹

Az a tény, hogy a maradék Magyarország, az örökös tartományok és a Cseh Királyság jövedelmei nem elegendők a török elleni háború sikeres megvívásához, arra készítette II. Rudolfot, hogy 1594. április 17-re Regensburgba birodalmi gyűlést hirdessen, amelynek az időpontját később (március 12-én) május 1-re halasztotta.¹⁰ Itt a rendek végül 80 Rómermonatot hagytak jóvá Türkenhilfeként,¹¹ amelyből 20 hónapot – fele-fele arányban – mint gyorssegélyt 1594-ben és 1595-ben, 60 hónapot pedig az elkövetkezendő öt évre szétosztva, mint állandó segélyt kellett biztosítaniuk.¹²

Regensburgban azonban 1594. augusztus 19-én a birodalmi gyűlésen megjelentek előtt a „török cikkelyek” után egyéb háborúval kapcsolatos határozatokat is kihirdettek. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés végzéseihez hasonlóan ugyanis a császár és tanácsadói az 1555 óta fennálló birodalmi béke megőrzéséért újra fontosnak ítélték, hogy szabályozzák német területen a zsoldba fogadást és az ehhez kapcsolódó intézkedéseket.¹³ Azonban

gyar Országos Levéltár, Mikrofilm: W 4940 (A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv)

⁵ Heischmann 96.

⁶ Vö. Aulinger, Rosemarie: Das Bild des Reichstags im 16. Jahrhundert. Göttingen, 1980. 110.; illetve Schulze, Winfried: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. München, 1978. 82. (a továbbiakban: Schulze)

⁷ Vö. Schulze 94.

⁸ Vö. Szekfű 138.; Heischmann 73.; Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. 108. évfolyam Hadtörténelmi Közlemények, 1995/1. 115.

⁹ Vö. Schulze 95.

¹⁰ Heischmann 96–97.

¹¹ A birodalmi rendek már a 15. század végén segélyt hagytak jóvá a török fenyegetéssel szemben (Türkenhilfe). Kezdetben a töröksegély jelenthetett pénzügyi- és katonai segélyt is. A 16. század közepétől azonban a pénzsegély vált rendszeressé. A Türkenhilfenek két formáját különböztették meg: az úgynevezett gyors segélynél (*eilende Hilfe*) a segítség gyors rendelkezésre bocsátása volt jellemző, míg az ún. állandó segély (*beharliche Hilfe*) nagyobb mértékű és hosszabb idő alatt felhasználható segítséget biztosított. Számítási egységnek az 1521-es worms birodalmi gyűlésen a császári koronázásra megajánlott összeget vették.

¹² Heischmann 99. A birodalmi gyűlés Türkenhilfere vonatkozó részéről (18–268) 1994-ben Wölfinger Ildikó készített fordítást. Lásd Wölfinger idézett művét.

¹³ 1570-ben a birodalmi gyűlés végzéseinak első 23 cikkelye az idegen hatalmak általi zsoldba fogadás feltételével foglalkozott megelőzve a törökkérdést. Lanzinner, Maximilian: Der Reichstag

még mielőtt a birodalmi gyűlés idevonatkozó végzéseit bemutatnám, szeretnék röviden átfogó képet festeni a kor német hadállítási, hadszervezési szokásairól és intézkedéseiről. A Német-római Birodalomban a zsoldos csapatok toborzására, felállítására egy-egy hadakozásban jártas hivatásos és nem utolsósorban vállalkozó kedvű katona kapott/kaphatott megbízást a császártól vagy más uralkodótól (mint például a spanyol király), ritkábban pedig az ausztriai vagy birodalmi rendektől az úgynevezett *Bestallungok*, vagyis kinevezési szerződések alapján. A megbízott személy három különböző iratot vehetett át megbízójától: a *pátenst* vagy *Bestallungbriefet*, a szűken értelmezett *Bestallungot* vagy kinevezési dekrétumot, valamint a *kapitulációt*. Az első irattípus, azaz a pátenst röviden egy ezred vagy egy-ség felállításához szükséges utasításokat és feladatokat vette számba: rendelkezett a felfogadás időtartamáról, a csapat létszámáról, a szemle (mustra) helyéről és a zsoldfizetés mikéntjéről. A második irattípusba tartozó kinevezési dekrétumok az ezredes, az ezredes közvetlen stábjának (*Obristen Statt*) és az ezred rendjéért, ellátásáért, mindennapjainak megszervezéséért felelős úgynevezett „magas tisztségviselők karának” (*Statt der hohen Ämter*), valamint a „*prima plana*” (zászlóalj)törzs tagjait és zsoldját sorolta fel. A harmadik irattípusba sorolhatók a megegyezések/megállapodások/kapitulációk, amelyekben a megbízó a felállítandó egységek megszervezését határozta meg, valamint írásban rögzítette mindazon tilalmakat, melyekkel a visszaéléseknek és erőszakoskodásoknak igyekezett elejét venni: a felfogadottak nevét, fegyverzetét pontosan feljegyezték, az alakulatot megmustrálták/megszemlélték, majd az ezredes mellé egy komisszáriust rendeltek, aki a zsoldfizetést felügyelte. A Birodalom és az örökös tartományokban élő lakosság védelmében a kapituláció felelőssé tette a hadivállalkozót az átvonuló ezred rendjéért és fegyelméért is. Az esetleges károk megtérítésére pedig óvadékot kellett adnia.¹⁴

Miután a megbízott ezredes/hadivállalkozó átvette a fent említett iratokat, valamint a rendelkezésére bocsátott előleget (a gyalogságnál *Laufgeldnek*, a lovasságnál *Anrittgeldnek* neveztek az előleget), kezdetét vette a toborzás. Elsőként felfogadta a századosokat (*Hauptmann*) a zászlóaljok számának megfelelően, szétosztotta közöttük az adott egység felállításához szükséges pénzt, valamint kijelölte számukra a toborzókerületet és a mustrahelyet. Már a toborzás ideje alatt megkezdődött az ezred szervezése, hiszen a főtisztek szokás szerint egy-egy tábori írnokot (*Feldschreiber*) alkalmaztak, aki röviden lejegyezte minden zsoldba fogadott kereszt- és vezetéknevét, születési helyét, az átadott előleg összegét, valamint felszerelését, amellyel a mustrán meg akart jelenni. Ezen eljárás lezárásaként a toborzottak egy *Laufzettelt*¹⁵ kaptak, amire felírták a szemle helyét, időpontját, valamint a mustrahelyen az előzetes szervezéssel megbízott *Fourierek*¹⁶ nevét. A szemlén a megérkezett szolgálatra jelentkezőket egységekbe osztották, majd szükség szerint kiegészítették fegyverzetüket és felszerelésüket.¹⁷ A mustra befejeztével a zsoldosok esküt tettek az előttük

zu Speyer 1570. In: Deutsche Reichstagakten. Reichsversammlungen 1556–1662. Göttingen, 1988. 1201–1202., 1206–1215. (a továbbiakban: Lanzinner)

¹⁴ Lásd Bagi Zoltán Péter: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. Hadtörténelmi Közlemények, 114. évfolyam, 2001/2–3. 391–409. (a továbbiakban: Bagi 2001/a)

¹⁵ A szó pontos fordítását nehéz megadni, jelentését csak körülírni lehet, amely egyfajta útlevele vagy igazolásra utal.

¹⁶ Élmezési és elszállásolási (hadtáp) altiszt, aki a zászlóalj törzsében teljesített szolgálatot. A Hadtörténelmi Közleményekben megjelent cikkemben egy olvasati hiba miatt jelentését a *Kurier* szóval felcseréltem, ezt a félreértést ezúton szeretném korrigálni. Bagi 2001/a 400 és 402.

¹⁷ Möller, Hans-Michael: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1976. Frankfurter historische Abhandlungen, 12. 14–31. (a továbbiakban: Möller)

felolvasott *Artikelbrief* pontjaira,¹⁸ s ezzel megkezdték szolgálatukat. A szolgálati idő leteltével (német katonai szokás szerint három hónap) az egységet leszerelték, és egy felosztási helyre (*Abdankplatz*) rendelték. Itt a csapatot a komisszariusok újra megmustrálták, a csapat zászlóját levonták, a katonákat lefegyverezték, és menlevéllel (*Passport*) elbocsátották.¹⁹

Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés végzéseinek az idegen hatalmak által fel fogadott hadtoborzókra/hadivállalkozókra vonatkozó pontjai három, egymástól jól elkülöníthető részre oszthatók: bevezetés, vagyis ezen cikkelyek megismétlésének okai (4 artikulus); a szabályok körülhatárolása, valamint a hadtoborzást vállaló személy és kezesének esküszövege (10 artikulus); a károkat okozókkal és az előírások ellen vétőkkel szembeni szankciók (2 artikulus).

Elsőként a hadtoborzásra vonatkozó határozatok szükségszerűségének indokait vették számba a birodalmi gyűlés végzéseinek összeállítói. Eszerint „... mindenholnand majd naponta gyakorta és mérték fölött sok panasz és rossz [hír] érkezik ...”²⁰, s hogy nem csupán a birodalom békerendelkezéseit fenyegették sokféle módon különböző erőszakos cselekedetek, „... hanem a Szent Birodalom világos és sok esetben szigorú intézkedéseivel és döntéseivel szemben, a hadtoborzást elkezdve, és követve, egyesek teljesített óvadék nélküli mustrákkal, beszállásokkal, és átvonulással, a békeszerető hűséges nemeseket és alattvalókat, ... nem csekély veszedelembé sodorták ...”²¹ Ezért a császár emlékeztette és figyelmeztette a Regensburgban megjelent választófejedelmeket, fejedelmeket, rendeket, tanácsosokat, követeket és küldötteket, hogy az említett esetekben megfontolásaikat/terveiket gyűjtsék össze, azért hogy a birodalom békéjét fenyegető visszasságokat fölszámolhassák, „... különösképpen pedig a rendezetlenségek és a nehézségek az oda- és átvonulásokban, [és] a birodalmi döntésekkel veszélyesen szembenálló toborzásokban megszűnhessenek és elkerülhetők maradjanak ...”²²

Felmerül a kérdés, hogy mindezek a hadállítás körüli visszasságok mi miatt történhetnek? A birodalom 1555 óta fennálló belső békéjét a francia vallásháborúk és a németalföldi szabadságharc meg-megújuló küzdelmei többször is veszélybe sodorták. Ezért a birodalmi gyűlések határozatokat hoztak a német területen idegen hatalmak megbízásából vagy megsegítésére történő toborzások szabályozásával kapcsolatosan, először 1570-ben²³ Speyerben, majd 1576-ban Regensburgban és 1582-ben Augsburgban.²⁴ 1594-re a Német-római

¹⁸ Tábori rendtartást (*Feldordnung*) és az uralkodónak tett hűségsküt tartalmazó irat. Az *Artikelbrief*felel Pálffy Géza foglalkozott részletesen könyvében. Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995. 23–33. (a továbbiakban: Pálffy)

¹⁹ Vö. Bagi 2001/a 407.

²⁰ A regensburgi birodalmi gyűlés végzése 1594. A regensburgi birodalmi gyűlés végzése HHSta Reichsarchiv 9.27.§

²¹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzése HHSta Reichsarchiv 9.27.§

²² A regensburgi birodalmi gyűlés végzése HHSta Reichsarchiv 9–10.27.§

²³ A speyeri birodalmi gyűlés azonban nem csupán a hadtoborzással kapcsolatos végzések miatt kiemelkedően fontos a német hadügy fejlődésében, hiszen itt a rendek elfogadták az „*Articul auf die Teutsche Fußknechte*” című szabályzatot. Két dologban is összefügg egymással a két határozat: egyrészt mindkettőt Lazarus von Schwendi készítette elő. Másrészt a más uralkodók megbízásából végrehajtott hadtoborzást szabályozó cikkelyekhez hasonlóan a zsoldosokra vonatkozó szabályzat is 1594-ben is hatályban volt, bár ekkora átdolgozását időszerűnek ítélték. Pálffy 29–32.; Bagi Zoltán Péter: *Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés*. Világtörténet, 2001. tavasz-nyár, 82. (a továbbiakban: Bagi 2001/b)

²⁴ Az 1570. évi birodalmi gyűlés összehívása szorosan összefügg a franciaországi vallásháborúk és a vallási köntösbe bújtatott németalföldi szabadságharc fellángolásával, hiszen mind a katolikus, mind a protestáns oldalon harcoltak német zsoldosok, vagy meggyőződésből (például Wolfgang von Zweibrücken), vagy a jó zsold reményében (például János Vilmos weimari her-

Birodalom nyugati határán hasonló külpolitikai helyzet alakult ki, mint az 1570. évet megelőzően. Az 1590-es évek első harmadában mindkét háborús gócpont újra aktivizálódott. III. Henrik francia király 1589. augusztus 1-jei meggyilkolásával a trón egyetlen várományosa a hugenotta Bourbon (IV.) Henrik lett. Az elkövetkező tíz esztendőben – az 1598. május 2-án Vervins-ben aláírt békéig – két háborús konfliktussal kellett megküzdenie az új uralkodónak: 1589 és 1593 között a Katolikus Unióval, majd 1595-től mintegy három évig a spanyol királysággal szemben viselt háborút.²⁵ 1590–91-ben pedig az eleddig jórészt csak védekező németalföldi északi tartományok Orániai Móric²⁶ parancsnoksága alatt jelentős haderővel (mintegy 20 000 fő) megtámadták a spanyol kézben lévő Brabantot. Az elhúzódó háborút az 1609. április 9-én aláírt bergen-op-zoomi egyezmény zárta le, melyben Albert főherceg németalföldi spanyol helytartó elismerte az északi tartományok függetlenségét.²⁷ Mindkét háború a szembenálló felektől jelentős és jól képzett katonaság felvonultatását igényelte, ezért valószínűleg külföldi toborzók jelenhettek meg a birodalom területén, vagy egy-egy német vállalkozó kedvű katona ajánlkozott csapatok gyűjtésére és harcba vetésére nem csekély anyagi haszon reményében. A birodalmi gyűlés végzésének 28. cikkelye ez utóbbi háborút emelte ki,²⁸ mint amely „... a birodalom belső nyugalma és békéjét veszélyezteti ...”²⁹ Ugyanis „... ameddig ... ez [a németalföldi lázadás] nem csillapszik és rendeződik, az ország pusztulása és a bizonytalanság miatt a birodalom szomszédos területeinek nemesei szüntelen panaszoznak, [hogy a háború őket] bajba juttathatja ...”³⁰ Mindez a császárt arra készítette, hogy ezt a birodalom békéjét és stabilitását fenyegető ügyet a választófejedelmekkel, fejedelmekkel és nemesekkel megvitassa.³¹

A 30. artikulus mind a birodalom rendjeit, mind pedig a zsoldba fogadókat, hadivállalkozókat emlékeztette és figyelmeztette a fent említett 1570.,³² 1576. és 1582. évi birodalmi gyűlések idevonatkozó határozatára „... amely oly üdvös utasításokat tartalmazott, [hogy] hogyan és milyen módon, [és] milyen feltételekkel is kell történnie és végbemennie a toborzásoknak, [és] milyen formán és módon is kell az óvadékot a lovaskapitányoknak, főtiszteknek és parancsnokoknak valóban teljesíteni, és [hogy] miképpen kell eljárni azzal szemben, aki ez ellen vét ...”³³ A birodalmi kerületek³⁴ ezredeseinek (*Kreiß Obrist*) is meg-

ceg). Ezért a szász és a brandenburgi választófejedelmek kérésének engedve II. Miksa császár 1569 januárjában hivatalosan bejelentette, hogy a következő évben Speyerben birodalmi gyűlést kíván összehívni. Az uralkodó és köre (elsősorban Lazarus von Schwendi) azonban elsősorban egy új törökelleni segély jóváhagyását remélte a birodalmi rendektől. Vö. Lanzinner, Maximilian: *Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II.* (1564–1576). Göttingen, 1993. 315., 325.; Jász Dezső: *Hugenották*. Budapest, 1974. 32.; Lásd még: *Bagi* 2001/b 78–88.

²⁵ Vö. Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Harmadik kötet. Budapest, 1996. 1279–1297.

²⁶ Orániai Móric és két unokatestvére (Nassau Vilmos Lajos és Nassau János) a 16. század végén jelentős újításokkal (contramars, vonal- vagy „Salven”-taktika, egységes tüzérségi kaliberek, a gyakorlatozás bevezetése, hadiakadémia felállítása) tette ütőképessé a németalföldi hadsereget, s tevékenységük jelentősen hozzájárult a kor hadügyének fejlődéséhez. Parker, Geoffrey: *Die militärische Revolution*. Frankfurt, 1990. 39–41.

²⁷ Vö. Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*. Budapest, 1965. 132–137.

²⁸ A birodalom ellensége számára a német zsoldosok felfogadása tiltva volt. Így például a francia szolgálatba állás súlyos büntetést vont maga után. Möller 18.

²⁹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 10.28.§

³⁰ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 10.28.§

³¹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 10.29.§

³² A szövegben helytelenül 1500 szerepel. A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 10.30.§

³³ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 10.30.§

parancsolták, hogy ezen végzésekben semmi változást ne tegyenek. Ennek ellenére úgy ítélték meg az összegyűlt rendek a helyzetet, „... hogy mindenfelé nagyon káros visszasságokat tapasztaltak a nemesek és alattvalóik érezhető terhére az ilyen toborzásokban, oda-, át- és elvonulásokban, mikor is aligha történt meg [a nemesek és az alattvalók biztosítása] az óvadékok és adósságok teljesítésével, és mikor az ezredesek, lovaskapitányok, főtisztek és parancsnokok nem csupán megtagadták, hanem tetszésük szerint át akarták [ezt] formálni ...” úgy, hogy a hadállítás és ellátás költségeit, valamint az óvadék súlyos terhét az alattvalókra igyekeztek áthárítani.³⁵ Azért, hogy mindezek a visszasságok és „hirtelen feltűnő bajok” megszűnjenek, a birodalmi gyűlés elrendelte, „...hogy mindenfelé és minden birodalmi kerületben, amelyekben ilyen és ehhez hasonló toborzások történtek, [és] át- és odavonulással is érintettek, egészen szigorú komolysággal, buzgalommal és képességgel ezt végrehajtsák és teljesítsék, amelyek a fent említett birodalmi rendeletek és végzések, különösen az 1570., 1576. és 1582. évben ... kiválóan és jól átgondoltan felállítottak, és hogy minden egyes birodalmi kerületi ezredes ... viselt hivatalának és teljesített kötelességének erejénél fogva, azt tekintet nélkül megtegye és végrehajtsa, amit ezek mindegyikének [ti. birodalmi rendeletek] tartalma magában hordoz, és minden egyes [zsoldba fogadóra] kiszab ...”³⁶ Ezért tehát a császár és a megjelent birodalmi rendek és követek úgy határoztak, hogy „... ilyen üdvös, jól meggondolt rendeleteket és birodalmi végzéseket ide [ebben az évben újra] megismétlik ...”³⁷

A birodalmi gyűlés végzései igyekeztek körülhatárolni és szigorúan megszabni az idegen hatalmak számára a német katonaság zsoldba fogadásának részleteit és körülményeit, hiszen kikötötték „... hogy mielőtt minden egyes idegen potentát, aki a szent birodalomban is zsoldost akarna toboroztatni, legelőbb hozzánk mint római császárhoz kérelemmel forduljon, ... [hogy] mennyi zsoldost akar felfogadtatni, ki az ezredese, lovaskapitánya és főtisztje, emellett azt a nyilatkozatot és ígéretet tegye, hogy eme hadinép ellenünk és a Szent Birodalom választófejedelmei, fejedelmei, nemesei, alattvalói és oltalmazott [földje] ellen nem használja, oda-, át- és visszavonulásokban is senkit meg nem károsít, amit elpusztítanak, megfizetik, sem mustrahelyet, sem mustrát, hasonlóképpen sem leköszönését, sem leszerelését a szent birodalomban és a hozzá tartozó oltalmazott földeken, területeken és országokban nem kezdik meg, hanem ezeken kívül történjen minden ilyen.”³⁸

Természetesen a császár és a birodalmi gyűlés nem csupán a hadba fogadó idegen hatalom mozgásterét igyekezett kijelölni, hanem legfőképpen a csapat toborzását vállaló vagy az azzal megbízott katona-vállalkozókat is. Hiszen megszabták, hogy „... akik idegen hatalmaknak német hadakat kívánnak felfogadni, mindenkor kötelesek, mielőtt néhány zsoldost fölfogadnak és elindítanak, minket₁[császárt] ilyen tervükről értesíteni. Tudniillik, hogy mely hatalmaknak, és mekkora hadat akarnak toborozni és elindítani.”³⁹ Ezen kívül nekik is ígéretet kellett tenniük – megbízójukhoz hasonlóan, „... hogy a mustrahely és a mustra a Szent Birodalmon ... kívül történjen, a hadinép lábát a birodalom és az ehhez tartozó oltalmazott területekre, sem defenzív vagy offenzív, védekező vagy támadó [szándékkal] semmiképpen nem teszi, mielőtt pedig az elvonulásban [az egység feloszlásakor]

³⁴ A birodalmat még I. Miksa császár tíz kerületre osztotta. Ez a kormányzati és törvénykezési felosztása a Német-római Birodalomnak legkésőbb 1512. évtől létezett. Schulze 192.; Szekfi 140.

³⁵ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv 10–11.30.§

³⁶ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv 10–11.30.§

³⁷ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv 10–11.30.§

³⁸ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv 11.31.§

³⁹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHStA Reichsarchiv 11.32.§ Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűléssel végzéseinek 8. cikkelyével szó szerint megegyezik ez az artikulus. Lanzinner 1208.

a birodalmat és az oltalmazott területeket újfent elérik, külön, egyenként vagy csapatonként vonulhatnak, de tömegesen semmi esetre sem.”⁴⁰

Mint ahogy fent említettem, a toborzó-hadivállalkozónak óvadékot kellett letétbe helyeznie arra az esetre, ha csapatai a mustrálásnál, a hadszíntérré vonulás idején vagy a felosztásra kijelölt helyen károkat okoztak. Az uralkodó és a zsoldba fogadó között kötött kapitulációkban, valamint az elbocsátó szerződésekben található óvadékfizetésre vonatkozó részekon kívül a birodalmi gyűlés végzései is rendelkeztek a kauciókról.⁴¹ A hadivállalkozóknak – a kezességet vállalt birodalmi rendekkel együtt – azoknak a kerületi ezredeknek kellett átadniuk az óvadékot, bemutatniuk meglévő Bestallungjuk hitelességét, valamint egy esküt letenniük, akiknek területén a toborzást vagy az oda- és keresztülvonulást tervezték végrehajtani.⁴²

A következő hét cikkelyben (34–40.§) egy aprólékosan kidolgozott esküformulát szerkesztettek meg a birodalmi gyűlés végzéseinak megszövegezői: „... Mi N vagy én N kinyilvánítjuk és elismerjük ezzel a levéllel, [hogy] N. királynak vagy hatalomnak megfelelően, magam mint kinevezett ezredes, lovaskapitány, főtiszt vagy N. parancsnok ... a német nemzet szent birodalmában N. lovast vagy gyalogost szerződésben fel- és megfogadtam ... [és] őfelségét a római császárt, a mi legkegyelmesebb urunkat legelőször [is] az 1570. évben Speyerben és az 1576. évben Regensburgban ... publikált szent birodalmi végzéseinak értelmé szerint alázatosan értesítettem, hogy a vállalkozás mellett mindezt megteszem és meghagyom, amit a most megemlített és más birodalmi végzések rám kírónak.”⁴³

A toborzó-vállalkozó a kerületi ezredesnek eskülevélben fogadta meg a következőket. Először is azt, hogy hiteles Bestallungját annak az ezredesnek mutatja be, amely kerületben toborozni vagy amelyen átvonulni szándékozik. Másodszor, hogy toborzott csapata semmi módon nem szolgál sem őfelsége a császár, sem a birodalom választófejedelemi, fejedelmi, rendjei és alattvalói ellen. Harmadszor, hogy a hadinép nem lép sem támadó, sem pedig védekező szándékkal a birodalom területére.⁴⁴

Ígértet kellett tenni, „... hogy ők [a toborzott katonák] az oda- és átvonulásoknál sem senkit meg nem sértenek, meg nem károsítanak, sem meg nem terhelnek, és nem is [rendezetlen] tömegben, hanem egyenként és csapatonként vonulnak, mikor a birodalmat és oltalmazott területeit sokáig érintik, és az alattvalókat káros pihenőkkel nem terhelik, [és] amit felétek, megfizetik ...”⁴⁵ Mindezekért a toborzással megbízott vállalta, hogy főadós és főfizető lesz.⁴⁶

A hadivállalkozó a vonulás idejére minden egyes csapat élére egy csapatparancsnokot [*Rottmeister*] vagy helyette egy másik személyt rendelt, akinek a nevét közölni kellett azon a helyen, ahol átvonulnak, „... azért hogy megtudhassák, hogy ezt a hadinépet felfogad-

⁴⁰ Vö. A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 11–12. 32.§. Vö. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatainak 8. artikulusával. Lanzinner 1208.

⁴¹ Vö. Megállapodás egy német gyalogezred szervezésének módjáról, keltezetlen (1593 körül). Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien. Reichsarchive, Mainzer Erzkanzlerarchiv. Militaria 1560–1813. Fasc. 5. Folio: 14a–19b. Magyar Országos Levéltár, Filmtár: W 4870.; valamint Megállapodás Heinrich Krzinerzki zu Roha lovas kompániájának felosztásáról 1596. január 29. Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1595–1596. 1596/1/9 1/2 Folio:43a–45a. Hadtörténeti Levéltár, 737. doboz.

⁴² A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 12.33.§ Vö. Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatainak 8. és 9. artikulusával. Lanzinner 1208–1209.

⁴³ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 12.34.§, Lanzinner 1209.

⁴⁴ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 12.35.§; Lanzinner 1209–1210.

⁴⁵ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 12–13.36.§; Lanzinner 1210.

⁴⁶ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 12–13.36.§; Lanzinner 1210.

tam, és [ha] ott méltánytalanul viselkedett [a katonaság], hozzám [a toborzóhoz] fordulhassanak ...”⁴⁷

A birodalmi gyűlés végzése megtiltotta, hogy a Német-római Birodalom területén mustrálják meg az idegen hatalmaknak felfogadott hadakat. Ezenkívül kezeskedni kellett a zsoldba fogadónak azért, „... hogy a hadinép leszerelése és elbocsátása, mielőtt a szent birodalmat ... ismét eléri, meg fog történni.”⁴⁸ A császár és a birodalmi gyűlésen résztvevők szigorúan meghagyták a toborzónak, hogy „... a zsoldosoknak [már] a felfogadásnál úgy kell tudniuk, hogy nekik – egyébként is minden dologban – a szent birodalom békéje, rendeletei és döntései szerint kell viselkedniük.”⁴⁹ A zsoldba fogadónak meg kellett ígérnie, hogy minden birtokát és jószágát – ezennel – zálogba helyezi.⁵⁰

A megállapodásban szereplő pontok biztosítása érdekében a toborzó felkért nemeseket (*die N. und N*), hogy garantált óvadékot helyezzenek el részére, mint fő adósnak (*Hauptmann schuldiger*) a birodalom rendelkezésében foglaltak szerint: „... ilyenformán, mikor az ígért pontok közül egyikben vagy többen engedetlennek vagy hanyagnak találtattam [a toborzó] és ígéretemet nem teljesítettem, hogy nem csupán én [a toborzó], hanem velük [a felkért személyek] és különösen a kerületi ezredesekkel együtt ... az alattvalóknak és az oltalmazottaknak, minden okozott költséget és kárt, ahogy ezt ugyanabban a kerületben jogosan megfontolták, késedelem nélkül meg- és ki kell fizetnünk, mindent a fent említett speyeri és regensburgi végzések további tartalma szerint ...”⁵¹

Azért, hogy az óvadékot a károsultak részére biztosan kifizessék, a felkért személyeket főkezesekké [*Hauptbürger*] és fő adóssokká [*Hauptschuldiger*]⁵² tették, akik ezek után jószágaik és birtokaik zálogértékével feleltek ezért, mert – magyarázza 40. artikulus – „... közülünk mindegyikünkre az összes kár és költség érvényes, és [ezek] fizetését teljesítenie kell ...”⁵³ Hogy ez biztosan megtörténjen, a toborzó – mint princípális⁵⁴ – és főkezesei egy oklevelet állítottak ki, amelyet pecsétjeikkel hitelesítettek.⁵⁵ A szükséges papírok bemutatása, valamint az eskütétel után a hadivállalkozó kijelölt tisztjei hozzáfoghattak a zsoldosok toborzásához.

Ha a fent említett bejelentést a biztosítékról és az óvadékról a toborzók valóban megtették, akkor a zsoldosok toborzását akadályozás nélkül engedni kellett. „... Az esetben amikor a toborzó ezredes, lovaskapitány, főtiszt és parancsnok az oda- és átvonulásokban a kerületi rendeknek vagy alattvalóknak károkat vagy költségeket okoz, ugyanezen kerületi ezredeseknek ... az összeget el kell elismerniük, meg kell fontolniuk, és ugyanezt [a döntést] a princípálissal is és a főkezesekkel szemben is, birtokaikon és jószágaikon késedelem nélkül végre kell hajtani, vagy a hatóságokat, ahol az elzálogosított birtokok fekszenek, meg kell kérni azért, hogy a gyors végrehajtás megtörténjen ...”⁵⁶

Azokra, akik mindezen feltételeket meg akarták kerülni súlyos büntetés várt: „... mivel pedig néhány ezredes, lovaskapitány, főtiszt vagy egyéb parancsnok, mielőtt ezen fent említett bejelentést számunkra [császár] és a kerületi ezredes részére ... az óvadék ígérete és teljesítése mellett, mint ahogy fent elrendeltetett, megtenné, [és] hadakat merészelve tobo-

⁴⁷ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.37.§; Lanzinner 1210.

⁴⁸ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.38.§; Lanzinner 1210.

⁴⁹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.38.§; Lanzinner 1210.

⁵⁰ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.38.§; Lanzinner 1210.

⁵¹ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.39.§; Lanzinner 1210–1211.

⁵² Valószínűleg busás hasznot remélhettek egy-egy hadjáratból a hadivállalkozó kezesei, ha ilyen feltételek mellett is hajlandók voltak elfogadni e tisztséget.

⁵³ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13.40.§; Lanzinner 1211.

⁵⁴ A princípális szó a szövegben valószínűleg legelső/legfőbb felelőst vagy kezest jelent.

⁵⁵ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 13–14.40.§; Lanzinner 1211.

⁵⁶ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 14.41.§; Lanzinner 1211.

rozni és elindítani titokban vagy nyíltan az [idegen] hatalmaknak, ugyanőt nem csupán tettel további magyarázat nélkül ki kell közösiíteni, hanem nemsokára is a kerületi ezredes által ... fogságba kell vetni, toborzását meg kell szüntetni, a hadinépet, ami már rendelkezésre áll, fel kell oszlatni, és továbbá, amit a birodalmi végrehajtó rendszer ilyen esetben megtehet, végre kell hajtani....”⁵⁷

Mindezek alapján megállapítható, hogy az ezredfelfogadásokhoz hasonlóan, a birodalmi gyűlés hadügyi végzéseiben is a császár a lehető legpontosabban igyekezett körülhatárolni a hadivállalkozók mozgásterét. Tárgyalt esetünkben ezen jogi korlátozások kivétel nélkül a Német-római Birodalom nyugati határán folyó németalföldi és francia–spanyol háborúval hozhatók kapcsolatba, hiszen bármely küzdő fél – akár vallási/érzelmi, akár anyagi okok alapján történő – megsegítése az 1555 óta fennálló vallásbékét végveszélybe sodorhatta volna. Ennek ellenére úgy érzem, nem vállalom túl nagy kockázatot, ha azt feltételezem, hogy a császári megbízásból zsoldosokat toborzó tisztek is keresztülmehettek – részben – hasonló eljáráson (bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel). Itt elsődlegesen az óvadékkal és a harctérre vonuló egység fegyelméért felelős csapatparancsnokkal kapcsolatos szigorú szabályozásokra gondolok. Ezenkívül talán nem lenne felesleges megvizsgálni azt a kérdést, hogy vajon az 1593 és 1606 között folyó törökellenes háborúban a császári szolgálatba állt külföldi (olasz, vallon, francia, lotaringiai) csapatok zsoldba fogadótól követelt-e hasonló eskütételt az Udvari Haditanács.

⁵⁷ A regensburgi birodalmi gyűlés végzései HHSta Reichsarchiv 14.42.§; Lanzinner 1211–1212.

BAGI, ZOLTÁN PÉTER

The military resolutions of the Regensburg Imperial Diet in 1594

Following the conclusion of the Persian war in March 1590, the attention of the Sublime Porte again turned to Europe. After three years of uncertainty, waiting, and domestic struggle, Murad III gave in to the pressure of the 'Rumelian' or 'Western lobby', and, in the summer of 1593, after the defeat at Sisek of Dervish or Telli Hasan, Beglerbey of Bosnia, out of three possible theatres of war (the Kingdoms of Spain, Poland, and Hungary), sent his armies against the Austrian Hapsburgs. The court in Prague was caught unprepared by the Ottoman attack. Those around the emperor thought that the defence of the frontier in Hungary was impossible without the military and financial assistance of the Holy Roman Empire. At the Imperial Diet at Regensburg in 1594, an unprecedentedly high (80 Römermonat) aid was voted for by the Estates. In addition, on account of the religious wars flaring up again in the Netherlands and jeopardizing the internal peace of the Empire, the Estates deemed it necessary to revise the regulation of the activities of recruiters employed by alien powers. The author attempts to discuss as minutely as possible the sixteen articles of the Imperial Diet on that issue: the introduction or the reasons for renewing the articles (4 articles); the delimitation of the regulations, and the text of the oath the recruiting person and his guarantor had to swear (10 articles); the sanctions against those who caused damage and broke the rules (2 articles).